

Јасмина Мандић
Крагујевац

СИМБОЛИКА ПТИЦА У ПЕСМАМА КОСОВСКОГ ЦИКЛУСА

У раду ће се анализирати општа представа о способности птица да посредују између људи и богова и да прослеђују божанске поруке. Посебна пажња посвећена је песмама косовског циклуса у коме су птице симбол везе неба и земље, синоним небеског знака и поруке.

Кључне речи: птица, симбол, гавран, соко, косовски циклус

Суочени са различитим силама, одвајкада су људи настојали да непознато порекло или значење уобличи и разазнају. Најчешће су се при том служили флором и фауном из своје околине, и повезивали их, па тако учинили мање тајанственим по себе и своју заједницу. Супротно упрошћеној тези да су симболи настајали као пројекција људске неспособности да научно објасне свет, може се поставити ова: људима су управо ти симболи служили као путоказ ка досезању божанског.

У прилог другој тези иде постојање два епска симбола сокола и гаврана, који су у нашој судбини и памћењу, између осталог, представљени у народним епским песмама косовског циклуса.

Пођимо од песме „Пропаст царства српског“, а имајући у виду да песма говори попут сна, језиком слика које тек треба протумачити. Пут до траженог одговора почиње од првих стихова:

„Полетио соко тица сива
од светиње од Јерусалима,
и он носи тицу ластавицу...“¹

Управо ови стихови указују на симболичко значење сокола и ластавице. Онако како се јавља на самом почетку песме, соко сим-

1 Вук II/45, стих 1-3, стр. 186.

болизује небеско начело, што је идентично значењу које има код многих народа, почевши од древних Египћана. На небеско начело указује нам место са кога соко полеће – Јерусалим као свето место свих хришћана. Символика ластавице из наведених стихова није јасна, али се може претпоставити да се и она везује за небеско начело и хришћанску симболику, јер је у директној вези са соколом и Јерусалимом, што ће се у наредним стиховима и потврдити.

Ако пак кренемо за корак више ка тумачењу ових симбола, што нужно води ка усложњавању значења, ако, дакле, узмемо сокола и ластавицу заједно, приметимо да је њихов саоднос посебан симбол. Наиме, и појединачно значење птица и њихово заједничка симболика постаје јасна уколико разјаснимо стихове који следе:

„То не био соко тица сива,
веће био светитељ Илија;
он не носи тице ластавице,
веће књигу од Богородице...“²

Дакле, ако узмемо све наведене стихове, постаје потпуно јасно да и соко и ластавица симболишу небеско начело, по чему су они идентични. Њихов саоднос проистиче из појединачних значења и превасходно се односи на успење. С обзиром на то да се песма односи на кнеза Лазара, те да је он главни лик косовског циклуса, можемо закључити да обе птице симболишу успење Лазарово, небески почетак, да су симбол надмоћи и победе над смрћу.

Иако можемо тумачити слику сокола и ластавице и као однос јачег и слабијег, реч је заправо о етичкој концепцији. Наиме, јачи има право, управо због сопствене јачине, а слабији се њему потчињава, све док је слабији. То су, међутим, земаљски закони и односи, а овде се ради о небеској концепцији, концепцији царства небеског. Говори се о небеској инсценацији, светитељу Илији и Богородици, као предказању онога што тек треба да буде, а у супротности је са земаљским. Према песми, у походе кнезу Лазару долази соко, који се претвара у лик светитеља Илије, и носи књигу од Богородице. Овде је дат наговештај одвијања Косовске битке на два плана: један је небески, а други је земаљски. Књига је од Богородице донела Лазару понуду избора, па управо цар бира између земаљског и небеског. Шта год да изабере, Лазар мора да крене са војском у бој. Војску пре боја причешћује у новосаграђеној цркви, што је знак небеског, односно потврда његовог небеског опредељења.

² Вук II/45, стих 4-7, стр. 186-187.

Битка се одвија у више етапа, а у првој од њих боре се Југ Богдан и девет Југовића. Квалификацијом њихове борбе датом кроз поређење „као девет соколова“, народни певач симболички приказује храброст у првом делу битке, а што потврђују и описи битке. Силина и надмоћ српске војске расте из слике у слику, што се истиче са дивљењем:

„Маче војску српски кнез Лазаре:
у Лазе је силни Србаљ био,
седамдесет и седам иљада,
па разгоне по Косову Турке,
не даду се ни гледати Турком,
да камоли бојак бити с Турци;³

Антитеза кнезу Лазару је Вук Бранковић, који се у пресудном тренутку битке повлачи са бојног поља, и готово извесну српску земаљску победу претвара у пораз. Међутим, земаљски пораз истовремено постаје победа небеског над земаљским. Отуда се Лазарова смрт тумачи уласком у вечно царство небеско, док се Вук везује искључиво за земаљски живот, а тиме и неизоставно за пролазност. Небеско опредељење доноси славу, земаљско пак иницира клетву. Потврду налазимо у стиховима:

„Бог убио Вука Бранковића!
Он издаде таста на Косову;
Тада Лазу надвладаше Турци,
и погибе српски кнез Лазаре,
и његова сва изгибе војска,
седамдесет и седам иљада:
све је свето и честито било
и миломе богу приступачно!⁴

Из претходно наведених стихова уочава се да концепција царства небеског садржи и универзалне моралне вредности. Стога не треба да чуди што је славном кнезу народни певач морао да створи опозитни лик. У складу са претходним, Вук Бранковић бира срамно повлачење да би себи сачувао живот, чиме изазива презир и добија титулу издајника, али и тиме доприноси победи царства небеског. Извесно је да народни певач даје предност духовном над телесним

3 Вук II/45, стих 79-84, стр. 188.

4 Вук II/45, стих 86-93, стр. 188.

и земаљским, и вечном над привременим и пролазним, а што сублимира кроз опозицију херојство – издајство. Схватање да смрт на бојном пољу отвара пут вечности, показују и завршни стихови песме „Пропаст царства српскога“:

„Све је свето и честито било
и миломе Богу приступачно“⁵

У бугарштици „Попијевка о Косовском боју“ симболика сокола који је полетео са двора, а враћа се на огњиште обезглављен, поново се може везати за небеско. Иако са значајним телесним деформитетом, он и даље исказује надмоћ или победу, овога пута, не у физичком него у моралном смислу, као знак одбацивања стварности и потврђивања духовног света:

„Ђе ми соко излеће из овега бјела двора,
и у двор се вратио без своје без русе главе.“⁶

За разлику од претходне песме, у десетерачкој песми „Мусић Стефан“ два сокола остају на Косову, што је у складу са поменутиим схватањем да смрт на бојном пољу отвара пут вечности:

„Гди полети јато голубова,
и пред њима два сокола сива,
испред нашег двора господскога,
одлетише на Косово равно
и падоше међ` Муратов табор,
гди падоше, већ се не дигоше.“⁷

Црна земља на коју су пали, поред миметичког означавања тла на коме су умирући окончали свој живот, садржи и метафоричко значење да се површина једнодимензионалног света „отвара“ као место додира овог и оног света, место повезивања светова и преображаја човековог.

Голубови и соколови у претходним стиховима заправо су веза између неба и земље, симболи небеског знака и поруке, на исти начин као што су то у првој песми били соко и ластавица. Њиховим

5 Вук II/45, стих 93-94, стр. 188.

6 Валтазар Божишић, „Народне пјесме из најстаријих највише приморских записа“, Београд 1878., бр. 1, стих 36-37

7 Вук II/46, стих 61-66, стр. 190.

полетањем са двора и невраћањем у исти, наговештава се прелазак из једног света у друге, симболизује светлост у вечитом мраку, предсказује будућност, откриваје Божје воље.

Те птице, пророци будућег, постепено прелазе у другу категорију - птица весника. Међутим, кад се у песмама почиње описивати завршна фаза боја, тада се у њима појављују гавранови са својом специфичном пророчком функцијом – они су посланици смрти, који у пратњи мрачних облака надлећу страшно поље и наговештавају смрт. „Негативно вредновање гаврана као нечисте птице среће се и у савременом фолклору европских народа, где се можда, бар делом, своди на поменути утицај хришћанства.“ (Лома 2003: 110)

За разлику од сокола који је у вези са живим јунаком, и део је његове епске биографије, његовог јунаштва, сокола који је стално у висинама, гавран је посредник између света живих и света мртвих. У складу са очигледном повезаношћу са светом умрлих, гавранови се у песмама најчешће виђају на земљи, на тлу, а ретко у висинама. Онда када се приказују у лету служе као гласници лоших вести, а њихова појава међу људима и њихов писак најављују несрећу и смрт. Наведену функцију имају у песми „Цар Лазар и царица Милица“. Стиховима „долећеше два врана гаврана, од Косова, поља широкога“ (Вук II/44, стих 121-122, стр. 185) народни певач недвосмислено указује на смрт. Слутњу и нејасну потресну мисао, изоштравају речи које гавранови изговарају, а које једино чује Милица:

„Обадва су цара погинула;
од Турака нешто и остало,
а од Срба и што је остало,
све рањено и искрвављено“⁸

Гавранови, очевици крвавог догађаја појављују се у пару и потврђују смрт јунака. У другом издању „Рјечника“ о томе пише и Вук Стефановић Караџић: „У народнијем пјесмама гаврани највише носе жалосне књиге и гласове о бојевима...“ (Стефановић Караџић 1986: 135)

У истој песми, одмах након наведене песничке слике јавља се и слуга Милутин, који својим изгледом потврђује пророчку функцију гавранова:

„Ал` ето ти слуге Милутина,
носи десну у лијеву руку,

8 Вук II/44, стих 142-145, стр. 185.

на њему је рана седамнаест,
вас му коњиц у крв огрезнуо;⁹

У свим песмама симболика гавранова је идентична, има исту негативну конотацију, али у песми „Смрт мајке Југовића“, гавранови не предсказују нити саопштавају вест о смрти већ смрт потврђују носећи јунакову руку са позлаћеном бурмом и бацивши је у крило мајци:

„Кад ујутру данак освануо,
Али лете два врана гаврана,
Крвава им крила до рамена,
На кљунове б`јела пјена тргла:
Они носе руку од јунака
и на руци бурма позлаћена,
бацају је у криоце мајци.¹⁰

Мајка не препознаје руку одраслог сина, јер је у мајчином сећању слика мале дечје руке, када јој је син растао на крилу, а велика истргнута рука истог, сада мртвог сина, са бурмом, враћа јој мучне тренутке присећања:

„А расла си на криоцу моме,
устргнута на Косову равном!¹¹

Тај контраст укрштања срећних успомена и трагичне стварности доприноси да се душевни бол мајке преобрати у физички бол. Патања превазилази све границе људске издржљивости, и мајка умире. Отуда је у овој песми симболика гавранова двострука – они не само да потврђују смрт Дамјанову, доносећи руку јунаковој мајци, већ је истовремено њихова појава предзнак мајчине смрти:

„Надула се Југовића мајка,
надула се, па се распаде
за својије девет Југовића
и десетим стар-Југом Богданом.“¹²

Појављивање птица у стиховима народних песама косовског циклуса условљено је односом конкретног, појмовног и емотивног

9 Вук II/44, стих 147-150, стр. 185.

10 Вук II/47, стих 57-63, стр. 193.

11 Вук II/47, стих 79-80, стр. 194.

12 Вук II/47, стих 81-84, стр. 194.

приказивања догађаја. Приметно је да се појава одређених птица може тумачити универзално, онако како соко, ластавица и голуб означавају небеско начело, и као што гавран значи несрећу и смрт. Некада народни певач појачава значење симбола тако што уводи визуелну представу: на пример, несрећу коју симболишу гавранови појачава сликом два врана гаврана са крвавим кљуновима и крвавим ногама.

Из свега реченог происходи закључак да је народни певач у повезивању догађаја или лика, и птице актуелизовао везу условљену усменом традицијом, поштујући одређена начела, у зависности од места и функције у оквиру песме. У песмама косовског циклуса птицама се истиче динамичност догађаја, а сажетим језиком, на граници апстракције, говори се о промени у земаљским и небеским просторима, времену које се мења, одлази, враћа. Важно је истаћи да се у овим песмама симболичка значења сокола, ластавице, голуба, с једне стране, те гаврана, с друге стране, изједначавају на специфичан начин стога што гавран није једнозначно везан за смрт и пропадање, већ се користи и у супротном значењу – управо смрћу симболише небески почетак, будући да је смрт косовских јунака била почетак небеског живота, освећивање земље небом. На крају додајмо и то да је значење предочених симбола очигледно уписано у кодове различитих народа, а да је у складу са специфичношћу цивилизација доживело промене које доприносе усложњавању и разноврсности значења, а тиме и њиховој употребној вредности у делима усмене и писане књижевности.

Литература

- Богишић 1878: В. Богишић, *Народне ијесме из најстаријих највише приморских записа*, Београд.
- Гербран, Шевалије 2004: А. Гербран лен, Ж. Шевалије, *Речник симбола*, Београд: Стилос.
- Ђурић 1961: В. Ђурић, *Антологија народних јуначких ијесама*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Ђорђевић–Милошевић 1990: Н. Ђорђевић–Милошевић, *Косовска епика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Караџић Стефановић 1987: В. Караџић Стефановић, *Српске народне ијесме*, књига II, Београд: Просвета/Нолит.
- Караџић Стефановић 1986: В. Караџић Стефановић, *Српски рјечник (1852)*, Београд: Просвета.

Лома 2003: А. Лома, лександар, „Два врана гаврана“. *Corvus corax* у словенској епизици – компаративни поглед, *Кодови словенских култура*, број 8, Београд: СЛЮ, 109–132.

Љубинковић 1989: Н. Љубинковић, *Косово у памћењу и стваралашћу*, Библиотека „Расковник“, књига VII, Београд.

Пантић 1964: М. Пантић, *Народне песме у записима XV – XVIII века*, Београд: Просвета.

Jasmina Mandić

SYMBOLISM OF BIRDS IN THE KOSOVO EPIC POETRY CYCLE

Summary

The paper analyses the general representation of birds which act as a medium between humans and gods and convey divine messages. Special attention has been paid to the poems of Kosovo cycle in which the birds represent a symbol of the connection between heaven and earth, a synonym for the sign and message from heaven.

Прихваћено за штампу марта 2010.